

მონოპოლიზმი და საქართველოს ეკონომიკა

ვლადიმერ ბასარია

ეკონომიკის აკადემიური დოქტორი
სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

შესავალი

მიუხედავად სხვადასხვა შეფასებისა და ე.წ. რეიტინგებისა, დღეს ყველასათვის ნათელია, რომ საქართველოს ეკონომიკა მთლიანობაში მძიმე მდგომარეობაში იმყოფება: საკმარისია აღინიშნოს, რომ მთლიანი შინა პროდუქტის წარმოება ჯერ კიდევ (საუკუნის მეოთხედი კი გავიდა) 1990 წლის შესაბამის მაჩვენებელზე ნაკლებია.

საკვანძო სიტყვები: მონოპოლიზმი, სტაგფლაცია, კონკურენციის შეზღუდვა, ანტიმონოპოლიური პოლიტიკა, კონკურენციის სააგენტო.

ძირითადი ტექსტი

როგორც ცნობილია, საბაზრო ეკონომიკის განვითარებას ჩვეულებრივ ციკლური ხასიათი აქვს, რომელშიც ასეთი განვითარების ფაზები (ზენიტი, ვარდნა, ფსკერი, აღმავლობა) რიგითობით ცვლის ერთმანეთს. ჩვენი ეკონომიკის ფუნქციონირების ფაზებად დაყოფა სწორი არ იქნებოდა, ვინაიდან მისი საერთო განვითარების ტემპები და ამ განვითარების პირობებში უმუშევრობის, ინფლაციის, ინვესტიციების, მოსახლეობის კეთილდღეობის დონისა და სხვა ეკონომიკური მაჩვენებლების ურთიერთკავშირი ვერ ჯდება ციკლური განვითარების თეორიის ტრადიციულ ახსნა-შეფასებაში. ამასთან, ეკონომიკური თეორია გასული საუკუნის 70-იანი წლებიდან იცნობს ეკონომიკის ხანგრძლივ პერიოდში არასახარბიელო ფუნქციონირების

ხასიათს, რომელსაც სტაგფლაცია ეწოდა. „სტაგფლაცია არის ეკონომიკის განვითარების დაცემისა და უმუშევრობის ზრდის პერიოდი, რომელსაც თან ახლავს ინფლაციის დაჩქარება“ [1. გვ.469]. მიჩნეულია, რომ სტაგფლაციას ინვესს ორი ძირითადი ფაქტორი: მონოპოლიური ტენდენციები და ხელისუფლების მიერ ეკონომიკის არარაციონალური, ინფლაციური რეგულაცია.

მონოპოლიური ტენდენციები, ბაზარზე ძალაუფლების მქონე მონოპოლიები ფართოდ არის წარმოდგენილი როგორც მთლიანად ქართულ ეკონომიკაში, ისე თითქმის ყველა მის დარგში. და ეს არც არის გასაკვირი, ვინაიდან დამოუკიდებელი საქართველოს საბაზრო ეკონომიკა აღმოცენდა იმ დაძალებით წარმართვადი სახალხო მეურნეობიდან, სადაც თავისუფალი ეკონომიკური ურთიერთობები, სრულყოფილი კონკურენცია საერთოდ არ არსებობდა, სადაც სამეურნეო სუბიექტებს შორის შექმნილი დოვლათით ვაჭრობა კი არ მიმდინარეობდა, არამედ მათი დირექტიული განაწილება ხდებოდა (ე.წ. „მომარაგება“). შესაბამისად, ყველა სამეურნეო სუბიექტი ან მონოპოლიურ ძალაუფლებას ფლობდა (სისტემის უბრალო ჭანჭიკიც კი მონოპოლისტად გრძნობდა თავს და სათანადოდ იქცეოდა - მონოპოლიური მენტალიტეტი მოდებული ჰქონდა პრაქტიკულად მთელ საზოგადოებას), ან ამ მონოპოლიზმის მსხვერპლი იყო. ამას დაემატა ქვეყნის დამოუკიდებლობის პირველ წლებში სახელმწიფო საკუთრების მნიშვნელოვანწილად უგუნურად პრივატიზების შედეგად მმართველ წრეებთან დაახლოებული მცირერიცხოვანი ჯგუფის (მ.შ. კრიმინალთა) ხელში ქვეყნის კაპიტალური რესურსების (შესაბამისად, ეკონომიკური ძალაუფლების) თავმოყრა და ქვეყანაში განვითარებული უმძიმესი პოლიტიკური მოვლენები.

ამ პირობებში ეკონომიკის სახელმწიფო მართვის ერთ-ერთი პრიორიტეტული მიმართულება უნდა ყოფილიყო თანმიმდევრული მკაცრი ანტიმონოპოლიური პოლიტიკის გატარება, სრულყოფილი კონკურენციის ფართოდ დამკვიდრება იმ საზოგადოებაში, რომელიც ათეული წლების განმავლობაში სამეურ-

ნეო საქმიანობას ყოვლისმომცველ მონოპოლიურ პირობებში ახორციელებდა.

სამწუხაროდ, ეს ასე არ მოხდა. მთელ განვლილ პერიოდში საქართველოს ხელისუფლება ამ მიმართულებით გაუბედავ, არათანმიმდევრულ და ფაქტობრივად უშედეგო პოლიტიკას ეწეოდა; მეტიც, ნაციონალური მოძრაობის ძალაუფლების პერიოდში ანტიმონოპოლიური სამსახური საერთოდ გაუქმდა.

ასე რომ დამოუკიდებელ საქართველოში საბაზრო ეკონომიკის საწყისმა მდგომარეობამ (მკვეთრად მონოპოლიზებული დაძალებით წარმართვადი ეკონომიკური სისტემა) და განვლილ პერიოდში ქვეყანაში სერიოზული ანტიმონოპოლიური პოლიტიკის არარსებობამ განაპირობა ის, რომ ჩვენთან ჩამოყალიბებულ საბაზრო ეკონომიკას მისი მაღალშედეგიანი ფუნქციონირებისათვის აუცილებელ სრულყოფილ კონკურენციას ზღუდავს (ხელ-ფეხს უკრავს და ბოჭავს), და მის საერთო ზრდას მნიშვნელოვნად აფერხებს მონოპოლიური ტენდენციები. მდგომარეობა მოითხოვს საქართველოს ეკონომიკის მძიმე მდგომარეობაში ფუნქციონირების ამ უმნიშვნელოვანესი მიზეზის სანაწილმდეგო თანმიმდევრულ და სწრაფ ქმედობას.

აქ მიზანშეწონილია ერთი რემარკის გაკეთება. საქმე ისაა, რომ მონოპოლიური ტენდენციების ზიანობის მოსაზრების და მათი განეიტრალებისათვის სახელისუფლებო ღონისძიებების გატარების აუცილებლობის წინააღმდეგია ბევრი ცნობილი მეცნიერი, მათ შორის საქართველოშიც; მათი აზრით, საბაზრო მექანიზმები ამ პრობლემას ეკონომიკის თვითრეგულირების საწყისებზე ფუნქციონირებით უკეთესად გადაწყვეტენ, ვიდრე გარედან მოქმედი ყველაზე ბრძენი მმართველი. ამ მოსაზრების საპირწონედ ერთ ფაქტს მოვიყვან: ეკონომიკის მართვაში რომ ამერიკის შეერთებული შტატები გამორჩეულად ლიბერალური მიდგომებით ხელმძღვანელობენ, ეს, ალბათ, საკამათო არაა. ამავე დროს, სწორედ აშშ-მა მიიღეს ჯერ კიდევ 1890 წელს შერმანის ე.წ. ანტიტრესტული კანონი, შემდეგ კი, 1914 წელს, ამ მიმართულებით მთავრობის უფლებამოსილების გაზრდის „კლეიტონის აქტი“ შემოიღეს (ეს ორივე კანონი დღესაც მოქმედებს);

ხოლო აშშ-ის უზენაესი სასამართლოს შეფასებით, სწორედ ეს ნორმატიული აქტებია „ამომწურავი ქარტია ეკონომიკური თავისუფლების შესახებ, რომლის მიზანია თავისუფალი და შეუზღუდავი კონკურენციის, როგორც ვაჭრობის ერთადერთი წესის, დაცვა“ [N2, გვ.117].

დავუბრუნდეთ საქართველოს ეკონომიკას. მართალია, ჯერ კიდევ 2014 წლის აპრილში მთავრობამ შექმნა კონკურენციის სააგენტო, რომლის საქმიანობის ძირითადი მიმართულება თვისუფალი კონკურენციის დაცვა და ანტიმონოპოლიური პოლიტიკის გატარებაა, მაგრამ ამით ბევრი არაფერი (უფრო ზუსტად, საერთოდ არაფერი) შეცვლილა: თუ ამ სამსახურის მიერ პირველ წელს გაწეული საქმიანობის 6 გვერდზე „დატევას“ მუშაობის დაწყებით ავხსნით, რით გავამართლოთ ის ფაქტი, რომ მომდევნო წელს ამ უწყებამ ერთადერთ ფაქტზე მიიღო სანქციის დანესების გადაწყვეტილება? და ყველაფერი ეს ხდება საქართველოს ეკონომიკის ბაზრებისა და დარგების მონოპოლიზაციის თაობაზე ხელისუფლების უმაღლეს დონეზე გაკეთებული განცხადებების ფონზე (საბანკო, სააფთიაქო, ენერგომატარებლების და ეკონომიკის სხვა სფეროებში მონოპოლიური ტენდენციების დამანგრეველი შედეგების შესახებ).

ზოგ შემთხვევაში კანონმდებლობის გაუმართაობის (ზედმეტი ლიბერალიზაციის) და მისი მოთხოვნების რეალიზაციის შედეგებზეც შეიძლება, ალბათ, საუბარი. მაგალითად, „კონკურენციის შესახებ“ საქართველოს კანონის შესაბამისად:

- კომპანია დომინანტად მიიჩნევა, თუ მას შესაბამის ბაზარზე უკავია ბრუნვის 40%-ზე მეტი. გერმანიაში და დიდ ბრიტანეთში ეს ზღვარი უფრო დაბალია (აღსანიშნავია, რომ ანტიმონოპოლიური სამსახურის გაუქმებამდე ეს ზღვარი ჩვენთან 33%-ს შეადგენდა);

- არაუმეტეს 3 ეკონომიკური აგენტისა დომინანტებად მიიჩნევა მხოლოდ მაშინ, თუ მათი ერთობლივი წილი ბაზარზე 50%-ს აღემატება (ამასთან თითოეულის წილი 15%-ზე მეტია);

- ითვლება, რომ 5 ყველაზე მნიშვნელოვანი წილის მქონე ეკონომიკური სუბიექტი დომინირებს ბაზარზე მხოლოდ იმ შემ-

თხვევაში, თუ მათი ერთობლივი წილი 80%-ს აღემატება (აქაც თითოეულის საბაზრო წილი 15%-ზე მეტია; ეს ზღვარიც სხვა ქვეყნების შესაბამის კანონმდებლობასთან შედარებით, მაღალია).

როგორია ზოგიერთი მსხვილი კომპანიის წილობრივი მონაწილეობა ბაზრებზე?

მთლიანად საფინანსო ბაზარზე საბანკო სექტორის წილი მეტად მაღალია (93%), რაც ცალსახად ნიშნავს, რომ, ფულადი სახსრების განთავსებისა და ამგვარად შემოსავლის მიღების თვალსაზრისით, ბანკები აბსოლუტურად დომინირებენ დანარჩენ საფინანსო ინსტიტუტებზე (სადაზღვევო კომპანიები, საფონდო ბირჟა, სხვა შემნახველი ორგანიზაციები).

თვით საბანკო სივრცეს რომ პრაქტიკულად „თიბისი ბანკისა“ და „საქართველოს ბანკის“ დუპოლია განაგებს, ეს, ვფიქრობ, სტატისტიკური მონაცემების მოყვანის გარეშე ისედაც ბევრისთვისაა ცნობილი; არაა სიახლე არც ის, რომ მობილური კომუნიკაციების ბაზრის ვეებერთელა წილს ორი კომპანია - „მაგთი“ და „ჯეოსელი“ აკონტროლებს, ხოლო ფარმაცევტული ბაზრის თითქმის ნახევარი „ავერსის“ და „პსპ“-ს განკარგულებაშია; ყველა დაინტერესებულმა პირმა იცის, რომ „სოკარი“, „ლუკოილი“, „ვისოლი“ და „გალფი“ შესმატკბილებულად განსაზღვრავენ ფასებს ნავთობპროდუქტების ბაზარზე, ხოლო ინტერნეტის ბაზარი პრაქტიკულად მთლიანად აქვს ხელში ჩაგდებული „სილკნეტს“ და „კავკასუს ონლაინს“...

სწორედ ეკონომიკაში არსებული მონოპოლიზმი და მონოპოლიური ტენდენციები, მათ წინააღმდეგ ქმედითი სახელმწიფო პოლიტიკის არარსებობა და ზოგიერთი სხვა მიზეზი განაპირობებს დიდწილად იმას, რომ:

✓ ჩვენთან თითქმის ორჯერ უფრო ძვირია საბანკო მომსახურების პროდუქტი, ვიდრე ევროპაში (მაგალითისათვის: იპოთეკური კრედიტის წლიური საშუალო საპროცენტო განაკვეთი დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში შეადგენს 4,5%-ს, აღმოსავლეთ ევროპაში 7-8%, საქართველოში ლარში აღებული კრედიტი დაახლოებით 13% ღირს);

✓ ჩვენი ბანკები საკომისიოს იღებენ ანგარიშის გახსნისათვის ან დახურვისათვის (!), თითქოს ეს (და ბევრი სხვა მისთ.) ოპერაცია ბანკის პირდაპირი საქმიანობა არ იყოს და რაღაც დამატებითი ხარჯების განეწივას მოითხოვდეს;

✓ ასევე იქცევიან საკომუნიკაციო მომსახურების მონოპოლისტი ოპერატორები, რომლებიც სტაციონარული ტელეფონის გათიშვის შემდეგ ყოველთვიურად ახდენენ აბონენტებს ე.წ. „გამორთვის საფასურს“ !(?);

✓ ნავთობზე მსოფლიო ბაზარზე ფასის დაცემაზე ქართული ბაზარი ძალზე გვიან რეაგირებს ან მას საერთოდ „ვერ ამჩნევს“, მაშინ როცა მსოფლიო ბაზარზე ფასის გაძვირებას ლამის წინ უსწრებს ჩვენი ბაზრის რეაგირება. იგივე შეიძლება ითქვას ხორბალზეც;

✓ მთელ რიგ მედიკამენტებზე ჩვენთან ფასები 2-3-ჯერ აღემატება ევროპულ ფასებს, ხდება პირველ რიგში ძვირი მედიკამენტების შემოტანა, მაშინ როცა შედარებით იაფი დახლიდან ქრება;

✓ ექსპერტების გათვლებით, ჩვენთან გაუმართლებლად მაღალია ელექტროენერგიის, ბუნებრივი აირის, წყლის და სხვა ბუნებრივი მონოპოლიების პროდუქტის ფასი. სამწუხაროა, რომ ამ კატეგორიის პროდუქტებზე ფასების მომატების აუცილებლობას მარეგულირებელი კომისიის წარმომადგენლები ხან ინვესტიციების სიჭარბით „ასაბუთებენ“, ხან კიდევ იმით „ხსნიან“, რომ მონოპოლისტი ფასის მეტად მომატებას მოითხოვდა, ჩვენ კი ნაკლებზე დავითანხმეთ !(?);

✓ ქართულ საფინანსო ბაზარზე არ გამოჩნდა, ან ფეხი ვერ მოიკიდა მსხვილმა უცხოურმა ბანკმა (ბაზარი გაურკვეველი მიზეზებით დატოვა ბრიტანულმა HSBC-იმ, რომელიც თავის დროზე კლიენტების დაბალი საპროცენტო განაკვეთებით მოზიდვას შეეცადა);

✓ საქართველოს სამშენებლო სექტორში (სადაც მაღალია სახელმწიფოს წილი) გამოცხადებულ ტენდერებში ხშირად იმარჯვებენ კომპანიები, რომლებსაც არა აქვთ სათანადო გამოცდილება.

დასკვნა

გამოდის, რომ სხვადასხვა ბაზრებზე მოქმედი და კანონის მოთხოვნებს აცდენილი მსხვილი კომპანიების ქცევა, მათ შორის ბუნებრივი მონოპოლიების ფასობრივი პოლიტიკა, ეკონომიკის განვითარებაზე მონოპოლიზმის პერმანენტული ნეგატიური ზეწოლა (მისი სტაგფლაციაში მოქცევა), უამრავი სიგნალი ამის თაობაზე პრესასა თუ ტელევიზიაში და მოსახლეობის მასობრივი უკმაყოფილება გვკარნახობს, რომ ქვეყანაში აუცილებელია ანტიმონოპოლიური პოლიტიკის არამარტო მნიშვნელოვანი გააქტიურება, არამედ თვისებრივად ახალი მიდგომების შემუშავება.

ცნობილია, რომ სახელმწიფოს მიერ მთლიანი ეკონომიკის მართვაში, ეკონომიკური პოლიტიკის გატარებაში უმნიშვნელოვანესი მიმართულება საფინანსო-საგადასახადო ბერკეტების გამოყენებაა. უკიდურესად მაღალი მონოპოლიზმისაგან ეკონომიკის განკურვნაში კი ეს ბერკეტები, სამწუხაროდ, ნაკლებეფექტიანია; მეტიც, ზღვარგადასული მონოპოლიზმი უპერსპექტივოს და უსარგებლოს ხდის კარგად გააზრებულ - გატარებულ საგადასახადო პოლიტიკასაც კი. დღევანდელ პირობებში წარმატებული ანტიმონოპოლიური პოლიტიკა მოითხოვს უმაღლეს პროფესიულ დონეზე შექმნილ საკანონმდებლო ბაზას, ხისტი ადმინისტრაციული ზომების გატარებას და შესაბამის მაღალპროფესიულ, მაღალზნეობრივ და შეუპავარ კადრებს. გასაგებია, რომ ამ ურთულესი ამოცანის გადაჭრა დიდ ძალისხმევას და სერიოზულ დანახარჯებს უკავშირდება, მაგრამ ის აუცილებელადაა გადასაწყვეტი. სხვაგვარად, თუ ამის რეალიზაციის ნდობა არ გამოვიჩინეთ და მეურნეობრიობას დროულად არ ჩამომოვაშორეთ მისი განვითარების მამუხრუჭებელი მონოპოლიური გამოვლინებები, ქვეყნის ეკონომიკის სტაგფლაცია უკუჩვენებელ სენად გადაიქცევა.

ლიტერატურა

1. ვლადიმერ ბასარია, რევაზ ბასარია. ეკონომიკის პრინციპები. „საქართველოს აკადემიური გამომცემლობა“, თბილისი, 2017.
2. გრიგოლ თოდუა, რევაზ გოგოხია, როინ კუტიძე. ეკონომიკის პრინციპები - მიკროეკონომიკა. გამომცემლობა „ევროპული უნივერსიტეტი“, თბილისი, 2008.
3. Менкью Н.Г. Принципы экономикс. 2-ое изд. – СПб; «Питер», 2003.

REFERENCES:

1. Vladimir Basaria, Revaz Basaria. Principles of Economics. “Georgian Academic Publishing House”, Tbilisi, 2017.
2. Grigol Todua, Revaz Gogokhia, Roin Kutidze. Principles of Economics – Microeconomics. Publishing House “European University”, Tbilisi, 2008.
3. Mankiw N.G. Principles of economics. 2nd ed. - SPb; “Piter”, 2003.

MONOPOLY AND GEORGIAN ECONOMY

Vladimer Basaria

Academic Doctor of Economics

Sokhumi State University

RESUME

Georgia's economy is still in a difficult stagflation situation. Stagflation causes two main factors: monopoly trends in economics and the government's unrealistic and inflationary regulation. Monopolies with power are widely represented in the Georgian economy as well, as almost in all its branches. In April 2014 the government created the Competition Agency, the main direction of which is to maintain the fair competition and to pursue antitrust policy, but nothing has

changed: the share of the banking sector in the financial market is still quite high (93%); the banking space is practiced by the duopoly of TBC Bank and Bank of Georgia; the mobile communications market is controlled by two companies – “Magti” and “Geocell”, while almost half of the pharmaceutical market is in “Aversi” and “PSP”’s hands; all interested people know that “Socar”, “Lukoil”, “Wissol” and “Gulf” determine prices on the oil products market; the internet market is virtually complete with “Silknet” and “Caucasus Online”...

Monopoly and monopolistic trends in economics, the absence of effective state policy against them, and some other reasons are largely due to the fact that: almost two times more expensive bank products than in Europe; our banks take the commission for opening or closing the account (!), as if this (and much more) operation is not the direct activity of the Bank and requires some additional expenditure; the Georgian market reacts too late to falling prices on the world market, or it does not “see” at all, while the price increases ahead of time; the same can be said about wheat; for prices on a list of medicines 2-3 times higher than the European prices, it is primarily the introduction of expensive medicines, while the relatively low cost is lost; according to experts estimates, the price of electricity, natural gas, water and other natural monopolies is unjustifiably high - It is unfortunate that the representatives of the regulatory commission are “substantiating” the cost of these products as the cause of investment surplus, sometimes “explaining” that the monopolist demanded to increase the price, but we agreed on less(!); the bigger foreign bank did not appear on the Georgian financial market (the market left for unknown reasons British HSBC, which tried to attract customers at low interest rates).

In the country it is necessary not only to activate the anti-monopoly policy, but also to develop new approaches - otherwise, the stagflation of the economy of the country will become invulnerable.

Key words: Monopoly, competition, restriction, antimonopoly politics, competition agency.